

פרשת נח - נח, יונה ועורב

פרופ' יונתן גרוסמן

א. מדוע נזקק נח לשילוח העורב והיונה

עם תום ארבעים ימי המבול בדק נח את מצב המים על הארץ על ידי שילוח העורב והיונה מן התיבה. אמנם היה לתיבה "צהר" (ו', טז) או "חלון", שדרכו שלח נח את העופות הללו (ח', ו), אך נראה שלא היה די בהתבוננות דרכו להעריך את מידת יבושת הארץ. ייתכן שהדבר קשור במבנה החלון, אבל מסתבר יותר שנה רצה לברר את מצב העולם גם בריחוק ממקום חנייתה של התיבה על הרי אררט: גם אם בסביבתו הקרובה עדיין מכוסה העולם במים - שמא במקומות רחוקים יותר, על הרים הגבוהים מהרי אררט, כבר נראתה היבשה? כך או כך, ברור שהתקשורת של נח עם המציאות שסביבו נעשתה בתיווכם של עופות אלו, ובעזרת מעופן ביקש לעמוד על מצב העולם.

בדברים הבאים נשתדל לעמוד על מבנה פרשיית שילוח העופות ומשמעותה. ואולם, קודם שנעיין בפסוקים עלינו לתת את הדעת על שתי תמיהות בסיסיות המלוות אותה:

א. בסופו של דבר, גם לאחר שהבין (בעזרת היונה) כי חרבו פני האדמה לא יצא נח מן התיבה על דעת עצמו, כי אם המתין להחלטתו של ה' ולציוויו (ח', טו-יז) לעשות כן. ה', אין צורך לומר, אינו זקוק לשליחותה של היונה על מנת לדעת את מצב הארץ - ונמצא שבעצם אין כל ערך מעשי לניסיונותיו האישיים של נח לברר זאת.

ב. גם אם נבין מדוע חשוב היה לנח לברר בעצמו אם יבשה הארץ, עדיין עלינו להתמודד עם בעיה נוספת: הלוא בפועל יוכל נח לצאת מן התיבה רק כשהיבשה תיראה בסביבתו הקרובה - דבר שאותו סביר כי יוכל לראות בעצמו (דרך חלון התיבה) - ומדוע, אם כן, שלח לשם כך את העופות?

על מנת להבין את היחס בין השתדלותו של נח לברר את מצב הארץ לבין דבר ה' אליו לצאת מן התיבה, יש לתת את הדעת על לשונו של דבר ה' זה. דומה שהמינוח 'ציווי' שבו השתמשנו לעיל ביחס לאותה אמירה א-לוהית הוא מינוח מטעה, ויש לקרוא לא כציווי כי אם כהסכמה לפעילותו של נח וכברכה ליציאה מן התיבה: לאחר שבירר בכוחות עצמו את האפשרות לצאת מן התיבה, נח אכן עמד לעשות זאת; ואז התגלה אליו ה', הסכים עמו ובירכו "צא מן התיבה אתה ואשתך ובניך... ובכל הרמש הרמש על הארץ היצא אתך ושרצו בארץ ופרו ורבו על הארץ" (ח', טז-יז). לשון אחר: נח עצמו יזם את היציאה מן התיבה, את השיבה המחודשת לעולם, וא-לוהיו אישר את הדבר. פירוש זה מסתבר בגלל לשון הכתוב בסופו - "ופרו ורבו על הארץ" - שהיא לשון ברכה.

באשר לשאלה השנייה נעיר כי ההנחה העומדת ביסודה - ששילוח העופות מן התיבה מוכרח להיות מעשה פרודוקטיבי ובעל השלכה מעשית מידית - היא הנחה שאין הכרח לקבלה. ייתכן בהחלט שנה עשה זאת מתוך סקרנות וציפייה לייבוש העולם ומתוך רצון להתכונן לקראת הבאות. אכן, כשתתאפשר היציאה מן

התיבה הוא ידע זאת גם בלא עזרת העופות, אבל שילוח העופות מאפשר התכונות מתאימה: האם התייבשות האדמה קרובה? היש לחכות עוד זמן רב? דומה הדבר למי שמחכה בקוצר רוח לאורחים יקרים ללבו, והוא צופה כל העת מן החלון ואף שולח את בנו להמתין בפתח ביתו ולהודיעו כאשר מכוניתם קרבה; הציפייה וההתנהגות הכרוכה בה לא תקרבנה את בוא האורחים, אך אין הוא יכול להימנע מהן.

ואולם, נראה כי בהקשר הכולל של הסיפור יש לשילוח העופות טעם נוסף. כבר עמדו על ההקבלה בין חידוש העולם לאחר המבול ובין בריאתו בפרק א [1]: 'לאחר הרוח שהעביר ה' על הארץ (ח', א) ולאחר חידוש החלל בין המים העליונים למים התחתונים (ח', ב) "נראו ראשי ההרים" (ח', ה) ובכך 'נבראה' הארץ מחדש. יציאת שוכני התיבה אל הארץ, כמוה כלידתם המחודשת, כפריצת תינוק מרחם אמו אל המציאות שהתחדשה זה עתה. ממילא היו נציגי העופות הראשונים לצאת מן התיבה - כשם שנבראו ביום החמישי, לפני חיות היבשה.

ב. מבנה פרשיית שילוח העופות

על רקע דברים אלו אני מבקש לבחון את הפסוקים המתארים את שילוח העופות (ח', ו-יג).

הפרשייה נחלקת מתוך עצמה לארבעה חלקים, על פי השלבים השונים שבה:

1. שילוח העורב (מעשה שאינו תורם לנח שום מידע).

2. שילוח ראשון של היונה (המעלה כי "מים על פני כל הארץ").

3. שילוח שני של היונה (המברר - באמצעות עלה הזית שבפי היונה - כי "קלו המים מעל הארץ").

4. שילוח שלישי של היונה (המביא את נח להסיר את מכסה התיבה ולהיווכח כי "חרבו פני האדמה").

ההדרגתיות בולטת ביותר בפרשייה זו, ושלב אחר שלב מבררת היונה עבור נח את מצב יבושת הארץ [2]. מי שבוטל בחריגותו הוא העורב (שלב 1), שאינו נוטל חלק בהדרגה זו, ולמעשה השילוח הראשון של היונה (שלב 2) מתחיל את תהליך הבירור לאחר שהעורב לא תרם לו מאומה.

ג. נח והעורב, נח והיונה

שילוח העורב לעומת שילוח היונה

הכתוב יוצר ניגוד בולט בין העורב ובין היונה כבר מעת שילוחם, וניגוד זה ממשיך בתיאור שיבתם (או אי-שיבתם) אל התיבה.

את שילוח העורב מתארת התורה בסתמיות:

וישלח את הערב.

שילוחה הראשון של היונה, לעומת זאת, מתואר כך:

וישלח את היונה מאתו, לראות הקלו המים מעל פני האדמה.

שני הבדלים בולטים בהשוואה בין התיאורים של שתי השליחויות. ראשית, בשילוח היונה נוספת המילה "מאתו" (שאינה מופיעה ביחס לשילוח העורב), היוצרת תחושה של קרבה בין נח ובין היונה. ההבדל השני, החשוב יותר, הוא שבאופן מפתיע מופיעה המטרה שלשמה נשתלחו העופות רק בשילוח השני - בשילוח היונה - והתורה אינה מציינת את מטרת שילוחו של העורב אל מחוץ לתיבה! בקריאה ראשונה מוצא הקורא את עצמו מתלבט: האם נח מבקש לשחרר את העורב באופן סופי מן התיבה, או שמא הוא זקוק לעזרתו? רק בשילוח היונה, כאשר מוסיפה התורה את הטעם - "לראות הקלו המים מעל פני האדמה" - מסתבר לקורא שזו הייתה גם מטרת שילוחו של העורב, ודווקא משום כך מפתיע הדבר שהתורה מציגה אותה רק ביחס לשילוחה של היונה ומאפשרת את ההתלבטות באשר לתכלית שילוחו של העורב. דומה כי הבדל זה מצטרף להבדל הקודם ("מאתו"), ושניהם גם יחד מבקשים לחדר תחושה של קרבה בין נח והיונה, קרבה העומדת בניגוד ליחסיו של נח עם העורב. נראה שנח מסתפק האומנם יכול הוא לסמוך על העורב; כה מסופק הוא בדבר, עד שהתורה אינה כותבת את טעם שליחתו. היונה, לעומת זאת, נאמנה על נח, וממילא מצוין רצונו לדעת את מצב פני האדמה דווקא בשילוחה[3].

שיבתה הראשונה של היונה

ההבדל בין העורב ליונה הופך לאחד ממוקדי הפרשייה בתיאור שיבתם. העורב אינו שב אל נח - לפחות אין הדבר כתוב במפורש. הביטוי העמום "ויצא יצוא ושוב" (ח', ח) נתון במחלוקת ראשונים. רש"י מבין שהעורב כלל לא עף לבדוק את מצב העולם - "לא הלך בשליחותו" - אלא "הולך ומקיף סביבות התיבה". רד"ק (ועוד) לעומתו מבין שהעורב אכן עף וחיפש נבלות, אך הוא לא 'בישר' לנח דבר: "ייתכן שמצא נבלות וייתכן שלא מצא. כך או כך, ברור לגמרי שיש 'קצר תקשורת' בין נח ובין העורב.

שיבת היונה אל התיבה מתוארת בניגוד חריף לכך:

ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה ותשב אליו אל התיבה... וישלח ידו ויקחקה ויבא אתה אליו, אל התיבה.

בתיאור קצר זה יש מטען רגשי רב. ראשית, תחושת הקרבה שבין היונה לנח באה לידי ביטוי בתיאור המקום הכפול "ותשב אליו, אל התיבה": לא רק אל התיבה שבה היונה, כי אם גם "אליו" - אל נח, האיש ששלח אותה.

גם מעשיו של נח בהגיע היונה מפתיעים ביותר: "וישלח ידו ויקחקה ויבא אתה אליו". אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, שהרי אין הוא מוסיף מאומה על הכתוב הקודם, שכבר סיפר על שיבת היונה אל התיבה. דומה

שכל תפקידו של פסוק זה אינו אלא לעורר אסוציאציות של חיבה וקרבה: נח 'שולח את ידו' לקחת את היונה; מן הסתם יכולה היא להיכנס בעצמה, אך נח יוצא (או לפחות מוציא את ידו) לקראתה. דומה גם שאין צורך להכביר מילים על האסוציאציות שמעורר הביטוי "ויקחה ויבא אתה אליו": לולא מדובר היה בעוף, חשים היינו כולנו כי מתוארים כאן נישואין בין גבר ואישה. קשה שלא להיזכר בפסוקים כמו: "ויבֹאָה יצחק האהלה שרה אמו ויקח את רבקה ותהי לו לאשה ויאהבה" (כ"ד, טז); "וירא שם יהודה בת איש כנעני ושמו שוע ויקחה ויבא אליה" (ל"ח, ב); "ויהי בערב ויקח את לאה בתו ויבא אתה אליו ויבא אליה" (פסוק זה ופסוקו הם שני המקראות היחידים שבהם מצויה בדיוק לשון זו!); ועוד[4].

אין צורך לומר שיהא זה מוגזם להחיל אסוציאציות של אהבה זוגית על מערכת היחסים של נח ושל היונה, וברור שלא לכך נתכוון הכתוב. מאידך גם אין להתעלם מן האסוציאציה הזו, שהגם שהיא מפתיעה, היא יוצרת תחושה חזקה של חיבה וקרבה בין נח ובין היונה - תחושה שנעדרה לחלוטין בשילוח העורב (והשווה לשון הכתוב על העורב: "ויצא יצא ושוב", ללשון הכתוב על היונה: "ותשב אליו").

חיזוק נוסף לתחושה זו מתקבל ממשחק מילים עדין שיוצרת כאן התורה. שמו של נח נדרש בכתוב פעמיים. עם לידתו אומר אביו למך "זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו" (ה', כט) - תפילה הקושרת את שמו של נח בנחמה. ערב המבול רומזת התורה למדרש שם נוסף: "ונח מצא חן בעיני ה'" (ו', ח) - משחק מילים הקושר בין שמו של נח ובין מציאת חנו בעיני ה'. ברם, מדרש השם הפשוט ביותר של שמו טרם הופיע בכתובים, ודומה כי הוא פורץ עם שילוח היונה מהתיבה - שם רמז מדרש שם שלישי, שהוא כאמור הפשוט ביותר: "ולא מצאה היונה מנוח". זהו מדרש השם הקרוב ביותר למשמעות הבסיסית העולה בתודעתנו לנוכח השם "נח", וקשה להניח כי אך במקרה נוקטת התורה דווקא בלשון זו בתיאור שיבת היונה. מדוע מזכירה התורה ברמז את נח בחיפוש היונה אחר מנוחה, וליתר דיוק: באי-מציאתה את המנוחה? דומה שהתורה מבקשת להנגיד בין נח, המצוי בתיבה, לבין המנוח שאיננו מחוצה לה: היונה אינה מוצאת תחליף ראוי ל'נח' שבתיבה - אין היא מוצאת מנוחה - ועל כן היא חוזרת אליו, ושבה ומוצאת את המנוחה בידיו. לאור זאת, אין מפתיעה ההאנשה שנוקט הכתוב ביחס ליונה: היונה לא מצאה מנוח "לכף רגלה [5]", ונח משלים את החסר בדמות ידו - "וישלח ידו ויקחה".

רמב"ן בפירושו (על ח', ט) תורם לאסוציאציות אלו בהוסיפו שלוש מילים: "לא מצאה היונה מנוח אשר ייטב לה". הביטוי 'אשר ייטב לה' לקוח מדברי נעמי לרות "בתי הלא אבקש לך מנוח אשר ייטב לך" (רות ג', א), וכזכור, ההקשר שם הוא חיפוש בעל לרות הבודדה.

השליחות השנייה והשליחות השלישית

תמונת שיבתה הראשונה של היונה אל התיבה מהווה את שיאו של תיאור מערכת היחסים המיוחדת בין נח ובינה.

בשלב הבא (שלב 3 - השילוח השני של היונה) חלה נסיגה בהדגשת הקרבה שבין נח ליונה, ונראה שכעת מבקש הכתוב ליצור מרחק מה בין שני גיבורי הסיפור. בעוד שבשילוחה הראשון של היונה נאמר "וישלח

את היונה מאתו", נאמר בשילוח השני רק "וַיִּסָּף שְׁלַח אֶת הַיּוֹנָה מִן הַתִּיבָה" - ואין ספק ש"מאתו" משדר קרבה גדולה יותר מאשר "מן התיבה".

בשיבת היונה בפעם השנייה הפער בין התיאורים גדול עוד יותר. לעומת כפל הלשון בסיום השליחות הראשונה "ותשב אליו, אל התיבה" - שעל תחושת הקרבה שהוא יוצר ('לא רק אל התיבה, אלא גם אליו') עמדנו לעיל - נאמר בסיום השליחות השנייה רק "וַתָּבֵא אֵלָיו הַיּוֹנָה". אמנם תיאור המקום ("אליו") עדיין משדר קרבה, אך השמטת התיאור הנוסף ("אל התיבה") מקטינה אותה. כמו כן, כאן אין הכתוב מתאר כלל את פעולתו של נח בהכנסת היונה לתיבה, והוא מסתפק בתיאור פעולותיה של היונה עצמה[6].

השילוח השלישי והאחרון של היונה (שלב 4) מאופיין בריחוק נוסף בין נח והיונה. בתיאור השילוח נאמר רק "וַיִּשְׁלַח אֶת הַיּוֹנָה" - אין המילה "מאתו", ואפילו לא "מן התיבה". זהו שלב נוסף בעיצוב המרחק ההולך וגדל בין נח ובין יונתו, והוא מסתיים בהפיכתו של המרחק הספרותי למרחק ריאלי-ממשי כאשר היונה אינה שבה ("ולא יספה שוב אליו עוד").

ד. בין עורב ליונה

מה משמעות כל האמור לעיל? מה פשר העימות הנסתר בין העורב והיונה, ומדוע מתארת התורה את הקרבה הגדולה בין נח והיונה ואת ההתרחקות ההדרגתית ביניהם?

בבדיקת ההקשרים שבהם מופיעה היונה בתנ"ך מתברר שהשיבה לקנה, לביתה המאורגן ולמשפחתה, היא מתכונותיה הבולטות. כך, למשל, מנבא ישעיהו על שיבת עם ישראל לארצו "מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארְבְּתיהם) "ישעיהו ס' ה' n. (תכונה זו מתבטאת כמובן גם בפרשתנו, שהרי בניגוד לעורב, היונה שבה לנח ולתיבה. בתכונה זו קשור כמובן גם המנהג העתיק לשלוח דברי דואר באמצעות יונים דווקא, ועמד על כך רד"ק בפרשתנו (פירושו על ח', ז:):

ובראות נח כי לא למד מהעורב דבר שלח את היונה, כי היונה יש בה כח הדמיון להשיב שולחה דבר... גם יש בה טבע תשוקה לשוב אל קנה. וכן מנהג המלכים לגדלה בביתם ולשלחה במקומות הרחוקים, וקושרין כתב בכנפיה והיא שבה אל שולחה בכתב התשובה שקושרים אותה בכנפיה גם כן מי שנשתלחה להם.

התכונות המתלוות להופעת העורב בתנ"ך הפוכות לחלוטין לתכונותיה האופייניות של היונה. העורב נתפס כמי שאינו גר במקום יישוב, כעוף מדבר המצוי במקומות חרבים ונטושים - ואף כאן נביא ראייה מישיעיהו, הפעם מתיאור החורבן הטוטלי העתיד לבוא "על כל הגוים) "ישעיהו ל"ד, יא": (וירשוא קאת וקפד / וינשוף וערב ישכנו בה [7]). "גם הבאת הלחם והבשר לאליהו על ידי עורבים דווקא (מל"א י"ז, ו) אינה נובעת מהיותם בעלי חסד כי אם מכך שאליהו נצטווה לשבת במקום מבודד, הרחק ממקום יישוב (ראה שם: "לך מזה ופנית לך קדמה, ונסתרת בנחל כרית" [שם, ג]), ולפיכך מונו דווקא העורבים - המצויים במדבריות שרגל אדם אינה דורכת בהם - להביא לו אוכל[8].

אופיים השונה של שני העופות הללו מתבטא גם בקולם. כמה פעמים מתייחס התנ"ך להמיית היונים השקטה והעדינה. כך למשל אנו מוצאים בתפילת חזקיהו בחוליו, המתארת הדרגתיות יורדת בעצמת קולו: "שיתי עד בקר כארי... כסוס עגור כן אצפצף, אהגה כיונה" "ישעיהו ל"ח, יג-יד) (את המילים "סוס עגור" היו שהסבירו כמכוונות למיני עופות מצפצפים [9]). בניגוד להמיה זו ניצב כמובן קולו הצווחני של העורב: "נותן לבהמה לחמה / לבני ערב אשר יקראו" "תהילים קמ"ז, ח).

ככלל נוכל לומר כי עם היונה יש לאדם מעין תקשורת אנושית, בעוד שהעורב מצוי דווקא במקומות שאין בהם בני אדם, וקולו נשמע מאיים ומוזר. היונה נתפסת בתנ"ך כחברתו הטובה ביותר של האדם - עד כדי כך שאחד ממינויי הרעיה בשיר השירים הוא "יונתי".

ה. היונה והאדם

פרשת שילוח העורב והיונה מן התיבה משתלבת בהקשרים הנ"ל. מיד לאחר היציאה מן התיבה מקריב נח קרבנות, ובעקבותיהם מבטיח ה' כי לא יוסיף עוד להביא מבול על הארץ. והנה, הכתוב מדגיש כי נח הקריב "מכל הבהמה הטהרה ומכל העוף הטהור" (ח', כ), כלומר: נח הקריב לה' יונים, אך דחה את העורב מהיות חלק מעמידתו מול ה'. הקשר בין היונה והאדם הופך אותה לרלוונטית גם בעמידת האדם מול קונו, ומאידך נדחה העורב ממעמד זה בגלל הנתק בינו ובין האדם.

אבל בכך אין די. יחסי הקרבה בין נח ליונה, שהתורה מדגישה אותם כל כך, קשורים בהיבט נוסף.

אמרנו בראשית דברינו שהיציאה מן התיבה כמוה כלידה מחדשת. כבר פילון האלכסנדרוני כתב שהתיבה היא למעשה מעין 'אם' או רחם גדול שממנו 'נבראו' בשנית יצורי העולם [10]. מהיבט זה של הדברים, ייתכן שיש לפנינו רמז עדין של התורה לקשיי הניתוק ההכרחי שאותם זוכה להכיר כל הורה ביחס לילדו ההולך וגדל ומתפתח לאישיות עצמאית. הריחוק ההדרגתי בין היונה לתיבה (ולנח) הוא הניתוק ההדרגתי החל אצל כל אדם בעת שבונה הוא לו עולם פנימי משל עצמו ועומד אט אט על רגליו כאישיות אוטונומית. בתחילה אין היונה מוצאת "מנוח לכף רגלה" במציאות שמחוץ לתיבה והיא שבה אל חיק התיבה, ששם אוחזת בה ידו של נח; בהמשך באה היונה במגע ממשי עם המציאות שמעבר לתיבה ("עלה זית"); עד שלבסוף היא מתנתקת מן הרחם שהגן עליה במשך ארבעים ימי המבול, נבראת מחדש, ופורצת אל המציאות כשהיא מלווה בברכת ה': "ופרו ורבו על הארץ".